वैजापूर, खुल्दाबाद, स□□□□□ □□□ □□□□□ तालुक्यांतील लोकपर्यायचे अनुभव
वनाधिकार कायद्याखाली आदिवासींना वन हक्क मिळविण्यासाठी १४६० दिवसांची सफर!

-□□□□□□ □□□□

प्रस्तावना

वैजापूर, खुल्दाबाद, कन्नड, सोयगांव (औरंगाबाद जिल्हा) आणि नांदगांव तालुक्यां (नाशिक जिल्हा) आदिवासी □□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□□□ परिवार भुमिहीन □□□. वैजापूर तालुक्यातील मन्याड नदी □□□, अजिंठा आणि कासारीच्या डोंगरातील वन □□□□□ □□□□ पुर्वीपासून कसत □□□□.□□□ □□ □□□□□. हे दुष्काळी तालुके आहेत. □□□□□□ □□□□-दुसरा अर्धवट शिक्षण घे□लेला तरूण सोडल्यास □□□□□ □□□□□□ □□□□. जगण्याचे कोणतेही साधन नसल्या □□ □□□-□□□□-आदिवासी समाज दरवर्षी दर - ऑक्टोबरपासून मे अखेरपर्यंत स□□□□□ □□□-□□□□ □□□□□गुजरात, पश्चिम महाराष्ट्राती साखर कारखान्यांवर ऊस तोडणी-वहातुक मजूर म्हणुन स्थलांतर करतात.

देशभर सातत्याने आदिवासी व अन्य समूह व□ □□□□□□ □□□□□ □□□□त्यामुळे "□□□□□ जमाती आणि अन्य पारंपारिक वन निवासी (वन हक्कांची मान्यता) अधिनियम-□□□□, □□□□-□□□□" (□□□□□□□ □□□□□) □□□ □□□ □□□. त्या□□□ वन हक्क मिळवून देण्यासाठी □□ □□□□□ □□□□ □□□□ (□□ वर्षे) जमीन, जंगल, रोजगार-पाणी हक्क आदी विषयांवर चळवळ □□□□-□□ "भारतीय लोक व पर्यावरण विकास संस्था (लोकपर्याय)" या संस्थेने जबाबदारी स्विकारली. न□□□ जिल्ह्यातील किनवट तालुका सोडल्यास सारा मराठवा "आदिवासी उपयोजना क्षेत्रा" (Outside Tribal Sub-Plan-OTSP) बाहेर येतो. त्यामुळे या समाजा □□□□□□□ बहुसंख्य बिगर आदिवासी शेतकरी समाजावर अवलंबून रहावे लागते.

□□□□□□लोकपर्यायचे ३□ वर्षांचे अनुभ□ □□□ □□ □□□□□□ □□□□□□-राजकीय □□स्तवाच्या (Socio-political reality) **पार्श्वभूमीवर लोकपर्यायने आपले वास्तववादी धोरण स्विकारले होते.**

- □) □□ □□□□□□□ □□□□□ □□□□-□□□□□-□□□-**विमुक्त-**□□□□□ □□□□ □□□□□ □ □□□□ **करून सामाजिक-राजकीय गट** (Socio-political Group) □□□ □□□□,
- □) **पहिल्या टप्प्यात व्यक्तिगत वन हक्क** (Individual Forest Right) **मिळविण्यावर प्राधान्य** □□,□□□
- □) □□-**या टप्प्यात सामुहिक वन हक्कासाठी** (Community Forest Right-CFR) **प्रयत्न करणे,**

□) □□ व्या घटना दुरूस्तीनुसार महिला ग्राम सभांचे आयोजन करणे,

□□□□□□ □□□□□, खुल्दाबाद, सोयगां (औरंगाबाद जिल्हा) आणि शेजारच्या नांदगां तालुक्यातील (नाशिक जिल्हा) भि□-□□□□-आदिवासी समाजांतील सुमारे अडिचसे कुटूंबांतील □□□□-बायकोच्या नावावर व्यक्तिगत वन हक्क मिळविण्यात यश आले. पहिल्या टप्प्यातील या प्रक्रियेला □□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□ वर्षांत सलग □□□□ दिवस लोकपर्यायचे □□ □ शिक्षीत कार्यकर्ते रात्रंदिवस राबले. त्या काळातील कार्यकर्त्यांचे हे सर्व अ□□□ □□□.

□□ □□□□□□चा पहिलाच धक्का!

तत्कालीन वैजापूरचे उपविभागिय अधिकारी आणि विभागिय वन हक्क समितीचे अध्यक्ष मा. □□.□□. □□□□□□□□□□ बदलीवर येताच त्यांच्या कार्यालयात सर्व संबंधितांची बैठक घेतली. तेव्हा “लोकपर्याय” ने वनाधिकार कायद्यानुसारची सारी प्रक्रिया सांगितली. त्यावेळी पहिला मोठा धक्का कन्नडचे वनसंरक्षक यांनी दिला.

“हा वन कायदा फक्त गडचिरो -चंद्रपूर, आदी आदिवासी जिल्ह्यांना लागू □□□□□□□□□□ जिल्ह्यात आदिवासी नसल्यामुळे वन कायदा लागू नाही” अशी भुमिका वनसंरक्षकांनी घेतला. □□□□लोकपर्यायिला □□□ आश्चर्य वाटले. शेवटी □-याच चर्चेनंतर लोकपर्यायने जनगणनेची अधिकृत सिडी आणून दाखविल्याव □□□□ च्या जनगणनेनुसार औरंगाबाद जिल्ह्यात □.□□% □□□-आदिवासी लोकसंख्या आहे हे त्यांना मान्य करावे लागले.

ग्रामपंचायत-ग्रामसेवक सारेच अनभिज्ञ- □न हक्क समिती चुकीच्या बनविल्या!

त्यानंतर गावोगाव लोकपर्यायने बैठका घ्यायला सुरूवात केली. त्यावेळी ग्रामपंचायतीमधील कुणीच सदस्य, □□□□ ग्रामसेवक □□□ □लाठ्यांन या वन कायद्याविषयी अजिबात माहिती नव्हती असे दिसून आले. त्यामुळे लोकपर्यायने जिल्हा वन हक्क समिती अध्यक्ष तथा औरंगाबाद जिल्हाधिकारी यांच्याकडे या वन कायद्याच पुस्तिकेची मागणी केली. त्यानुसार त्यांनी पुस्तिकेचा पुरवठा केला. त्यानंतर या पुस्तिकेतील सर्व ग्राम पंचायती व □□□ठ्यांना त्यांच्या “□□□□□□-□□ □ □□□□□” असलेल्या कलमांवर खुणा करून दिल्या. या पार्श्वभुमीवर वन कायद्याची अंमलबजावणी करून घ्यायची प्रक्रिया सुरू झाली.

एवढे केल्यावरही शासकीय नेहमीच्या आदेशाप्रमाणे “वन हक्क समित्य -□□□□□” स्थापन करण्यात आल्या. या भागातील सर्व आदिवासी आणि अन्य समाजांना माहित न करता वा कोठेही अधिकृत ग्रामसभा न होत सर्वत्र समित्या झाल्या होत्या. या समित्या वन हक्क कायद्याप्रमाणे करण्यात आल्या नव्हत्या. हा सारा चुकीचा प्रकार लक्षात येताच लोकपर्यायने

वन कायद्याप्रमाणे परत वन हक्क समित्या स्थापन करायला ग्रामपंचायतींना भाग पाडले ग्रामसभांमध्ये समितीची रचना करताना कायद्याप्रमाणे या समितींमध्ये आदिवासी व महिला प्रतिनीधी योग्य त्या प्रमाणात निवडले जातील हे पाहिले गेले.

अचानक अंगावर आलेला प्रश्न: जात प्रमाणपत्र

वन हक्काचे दावे करण्यापूर्वी कायद्याप्रमाणे विहीत फॉर्म्स भरतान एक अत्यंत महत्वाची बाब लक्षात आली की; कुणाकडेच आदिवासी जातीचे प्रमाणपत्र नव्हते. लोकपर्यायिला हा मोठा धक्का □□□□. मग तत्कालिन उपविभागिय अधिकारी एस.टि.टांकसाळे, तहसिलदार, वन कर्मचारी, ग्रामपंचायत सदस्य, सेतु कर्मचारी मिळून संबंधीत समाज वस्तीत जावून जात निच्छिती करून □□□ □□□ □□ हजारच्यावर भिल-□□□□-पारधी आदीवासींना केवळ नऊ महिन्यात फक्त □□ □□□□□ रु. घरपोच दिली गेली. स्व □त्र्यानंतर तब्बल साठ वर्षांनंतर समाजाला आदिवासी जात प्रमाणपत्राचे फायदे मिळायला लागले. त्यानंतर वन हक्क दावे सादर करण्याचा रस्ता □□□□□ □□□□!.

महिला ग्राम सभांचे आयोजन---

□□ व्या घटना दुरूस्तीनुसार आम ग्रामसभांपूर्वी महिला ग्रामसभा घेणे बंधनकारक आहे. आणि मुख्य म्हणजे महिला ग्रामसभेत घेतलेला प्रत्येक निर्णय आम ग्रामसभेत जसाचे तसा मंजूरच करावा लागतो. त्यानुसार लोकपर्यायिने महिला ग्रामसभा घेण्यात पु□□□□□ □□□□. □□□ □□□□□□, भादली, तलवाडा आदी गावांतून महिला ग्रामसभांचे आयोजन करण्यात आले. तेथे □□□□□□□□□ □□ताळणी झाल्यानंतर दावे मंजूर करण्यात आले. वन हक्क समितीने स्त्रियां प्रतिनिधी घेऊन □□□□□वैजापूरच्या विभागिय समिती अध्यक्षांकडे सादर करण्यात यावेत असे ठराव करण्यात आले.

उपविभागिय वन हक्क समितीची वादग्रस्त पडताळणी प्रक्रिया---

ग्रामसभेने पडताळणी करून मंजूर केलेले दावे उपविभागीय समितीला सादर केल समिती रितसर पडताळणी करण्यासाठी मुख्य गावापासून -सहा किमी. □□□□□□□□ डोंगरातील वन जमिनीत प्रत्येक शे -□□□□□□□□. प्रथम “□□□□□□” ने प्रत्येकाच्या वहितीखालील जमिनीची मोजणी करण्यात आर्ल प्रत्येकाची व□□□□पत्रे पाहिली. महत्वाचे म्हणजे समितीचे अध्यक्ष स्वत: □□□□□□□□□ □□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□□□, □□□□□ □□□□□ □□□□□□□□ □□□ स्थानिक वन हक्क समितीचे प्रतिनिधी, एन.जी.ओ.प्रतिनिधी लोकपर्यायचे कार्यकर्ते यांनी मिळून भर उन्हात बसून ही सारी प्रक्रिया पूर्ण केली. त्यावेळी वन

कर्मचा-यांनी काही वाद उभे केले. त्यापैकी का: ----एक: वन विभाग फक्त त्याक्षणी प्रत्यक्ष □□□□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□त असत. पण तो एप्रिल-मेचा महिना होता. खुप दुष्काळ होता. हा भाग खरिपाचा. तो हंगाम द -□□□□□ □□□□. त्यामुळे ती जमीन त्याक्षणी पडीत दिसते. तसेच हे समूह द -यानंतर पोट भरण्यासाठी ऊस कारखान्यांवर -□□ □□□□□ स्थलांतर करीत असतात. अणि भिषण दिष्काळ यामुळे ती जमीन पडी□□ □□□□ □□□□□□□□ जातात. पण जिपीएसचा रिपोर्ट न पहाताच वन कर्मचारी येथेच वाद घालत असत.

त्याच बरोबर शेतकरी आपल्या शेतात -□□□□ □□□□□. □□□□□□□ □□ □□□□□. □□□□□□ सोंगणी केल्यावर (कापल्यावर) तिची सुडी (ढिगारा) रचून ठेवायला जागा लागते. या सा-या □□□□ □□□□□ □□□-याची उपजिवीका चालते. त्यामुळे ही जागा मोजण्यात यावी अशी भुमिका लोकपर्यायिने आदिवासी शेतक-यांच्या वतिने भुमिका घेतली.

सहा वर्षांनंतरचा वन विभागाचा दुसरा धक्का!

वन हक्क मिळाल्यानंतर तब्बल सहा वर्षांनंतर वन □□□□□□□□काही वन हक्क धारकांच्या व जमिनीचे गट क्र. चुकले असल्याचे सांगायला सुरूवात केली. सतत विविध मार्गांनी त्यां पिढ्यानपिढ्या कसत असलेल्या व विकास केलेल्या जमिनी सोडाव्यात असा आग्रह करू लागले. शेवटी तुम्हा स -यांना मन्याड साठवण तलावातील पाण्याजवळ -यांना एकत्र नेऊ बसवतो. असेही आमिष दाखविले. आदिवासी शेत -यांनी हे सारे लोकपर्यायिच्या कानावर □□□□□

त्यानंतर लोकपर्यायिने सा-या वन ह धारकांना वन हक्क कायदा समजावून सांगित "□□□□□□" ने मोजलेली, वहिती योग्य करून विकसित केलेली आणि वन कर्मचा-य□□ □□□□ मध्ये पडताळणी केलेली जमीन कोणतेही आमिष व धाक दपटशाहीला न जुमानता तेथून ह नये अशी भुमिका लोकपर्यायिने घेतली.

हा सारा प्रकार तोंडी □□□□□ □□ता. मागणी करूनही वैजापूर वन कार्यालय गट चुकल्याचे लेखी देत नव्हते. यात एक वर्ष निघून गेले. लोक अस्वस्थ होत होते. शेवटी लोकपर्यायिने वन हका कायद्याचा संदर्भ घेवून वैजापूर वन अधि -यांना लेखी पत्र दिले. आणि लोकांना काहिही म्हणोत; गट चुकणे ही संपूर्णत: वन अ□□□□□□-कर्मचा-यांची चूक आहे. त्यामुळे □□ जबाबदार आहेत. म्हणून त्यांनीच सारे गट दुरूस्त करून नवीन प्रमाणपत्र वा दुरूस्तीचे प द्यावे अशी भुमिका लोकपर्यायिने घेतली. याला लोकांचा पूर्ण पाठिंबा होता. त्याला अनुसरून वैजापूर वन कार्यालयाच्या आदेशावरून स्थिनिक वन कर्मचा-यांनी गट चुकले असल्याचे मान्य करून नवीन गट नंबर असलेले पत्र लोकपर्यायिला दिले

दरम्यान लोकपर्यायिने मा.एस.टी.टांकसाळे, अतिरीक्त आयुक्त, औरंगाबाद यांनाच प्रक पुढाकार घ्यावा अशी विनंती केली. त्यानुसार त्यांनी तात्काळ संबंधितांची बैठक घेत□□ □□□ तेथे वन कार्यालयाने प्रत्येकाच्या शेतात जावून मोजणी करून प्रक्रिया पूर्ण केली. आता गट दुरूस्तीच्या पत्राची सारे वाट पहात आहेत. अजूनही खुप दीरंगाई होत आहे. वन हक्क प्रमाणपत्र वाटप होईपर्यंत त्यांच्या वन हक्क कायद्याच्या संदर्भातील पूर्वग्रदूषीत दृष्टिकोणामुळे अजून काही चुकीचे आक्षेपही वन अधिका-□□□ □□□□□□.

“वैजापूर पॅटर्न” त□□□ □□□□.

□□ वर्षांतील लोकपर्यायिचे अनुभव आणि विशेषत: १४□□ दिवसांच्या प्रक्रियेतून “वैज□□□ पॅटर्न” □□□□□□ □□□□. शासन, प्रशासन, लोकप्रतिनिधी, यांची सामाजिक बांधिलकी, जनता, महिला ग्रामसभा, ग्राम पंचायत आणि आम ग्रामसभा, इ.च्या सामुहिक प्रयत्नांतून “वै□□□□ पॅटर्न” विकसित झाला आहे. संघटित शक्ति आणि घटनादत्त हक्कांविषयी अहिंसक मार्गांनी आग्रही असतानाच विधायक दृष्टिने हे सारे घटक एकत्र आणत असताना हा पॅटर्न विकसित होत गेला. याच्या परिणामी शेकडोंन जात प्रमाणपत्र, वन हक्क मिळाले. त्यांना नंतर आदिवासी विभागाच्या विविध योजनांचा लाभ मिळायला सुरूवात झाली.

□□□□□□ □□□□
□□□□□□
□□□□.:□□□□□□□□□□
Email:shantarambp@gmail.com